

η δέλτος

Τεύχος 4, Ιανουάριος – Ιούνιος 2019 - Έτος 3ο

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Μνήμη Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη

Γράφουν οι:

Χαράλαμπος Αλεξάνδρου
Γιώργος Γεωργής
Σοφία Θεοδοσίου
Κυριάκος Ιακωβίδης
Αντώνης Κλάψης
Ανδρέας Κοκκινόφτας
Κωστής Κοκκινόφτας
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Πολυξένη Παπαδημητρίου
Μιχάλης Παπαδόπουλος
Μαρίτα Παπαρούση
Θεοδόσης Πυλαρινός
Σπύρος Σακελλαρόπουλος
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Ανδρέας Χριστοφόρου
Ευάγγελος Μ. Φιακάς
Μαρία Σγουρίδου
Σάββας Σταύρου
Μιχάλης Σταυρή

Η Δέλτος

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας
Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Υπεύθυνος Έκδοσης:

Γιώργος Γεωργής

Συντακτική Επιτροπή:

Γιώργος Γεωργής

Αντώνης Κλάψης

Χρίστος Κ. Κυριακίδης

Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους

Ανδρέας Χριστοφόρου

Σύμβουλοι Έκδοσης:

Παντελής Βουτουρής

Βασίλης Καρδάσης

Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Επιμέλεια - Συντονισμός:

Χρίστος Κ. Κυριακίδης

Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 3 Εκδοτικό Σημείωμα
- 5 Μνήμη Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη (1936-2018)
- 7 Κωστής Κοκκινόφτας
Βιοεργογραφικά Μάρκου Γαβριηλίδη
- 13 Πολυξένη Παπαδημητρίου
Το Ευρυβιάδειο Παρθεναγωγείο Λάρνακας και ο
ευεργέτης του Ευρυβιάδης Αντωνιάδης
- 21 Μιχάλης Σταυρή
Νουμπάρ Μαξουτιάν: Μια πρώτη προσέγγιση στη
ζωή και το έργο του
- 33 Χαράλαμπος Γ. Χαράλαμπος
Brewster J. Surridge. Ο «παραστάτης άγγελος»
του συνεργατικού κινήματος στην Κύπρο
- 53 Ανδρέας Χριστοφόρου
Η πραγμάτωση του οράματος της αναβίωσης των
Ολυμπιακών Αγώνων
- 67 Σπύρος Σακελλαρόπουλος
Η συζήτηση για την Ένωση μεταξύ Ελλήνων και
Τούρκων της Κύπρου στο Νομοθετικό Συμβούλιο
- 87 Χρίστος Κ. Κυριακίδης
«Η Κύπρος εις την Ελλάδα. Γεγονός
Τετελεσμένον». Μια δημοσιογραφική επιπολαιό-
τητα ολκής του 1913 και οι επιπτώσεις της
- 93 Κυριάκος Ιακωβίδης
Η επόμενη μέρα της 11^{ης} Νοεμβρίου 1918 στην
Κύπρο: το γιόρτασμα της νίκης και η αναζήτηση
της Ένωσης

ISSN 2547-8753 (print)

Εκτύπωση: Τυπογραφείο NEGRESKO LTD, Βιομηχανική Περιοχή Αραδίηπου, Τ.Θ. 45015, 7110

Αραδίηπου, Τηλ. 24531112, Φαξ 24531587, email: negresco@negresco.cy

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Έντυ Αζίζ

Διεύθυνση Αλληλογραφίας: idellos@hotmail.com, Γ. Χατζηδάκη 4, 1066 Λευκωσία.

Τιμή: 10 ευρώ

Λευκωσία 2019

Το περιοδικό δέχεται αδημοσίευτες προηγουμένως εργασίες σε ηλεκτρονική μορφή, είτε σε cd είτε
στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο.

Ακολουθείται αυστηρά το μονοτονικό σύστημα.

Οι δημοσιευμένες εργασίες εκφράζουν τις προσωπικές απόψεις των συγγραφέων τους.

Η αναδημοσίευση από το περιοδικό επιτρέπεται με την προϋπόθεση ότι γίνεται παραπομπή σε αυτό.

- 107 **Σοφία Θεοδοσίου**
Η υποδοχή των Λευκών Ρώσων προσφύγων από την Εκκλησία και τους χριστιανούς της Κύπρου (1920-1922)
- 127 **Αντώνης Κλάψης**
Με το βλέμμα στραμμένο στη Σόφια: το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο της Εγκάρδιας Συνεννόησης (14 Σεπτεμβρίου 1933) και η ελληνική εξωτερική πολιτική
- 141 **Ανδρέας Κοκκινόφτας**
Κύπρος και Ιρλανδία. Μια ασύμβατη αντιποικιακή σύνδεση στην ευρωπαϊκή περιφέρεια
- 151 **Χαράλαμπος Αλεξάνδρου**
«Μερική Ιστορία» του Γιώργου Λεωνίδα. Ένα αδημοσίευτο απομνημόνευμα για την προετοιμασία του αγώνα της ΕΟΚΑ
- 161 **Σάββας Σταύρου**
Βερολίνο-Κύπρος. Ένα πρόβλημα με δύο όψεις
- 171 **Ευάγγελος Μ. Φιακάς**
ΑΤΤΙΛΑΣ '74. Η επόμενη μέρα για τους εγκλωβισμένους στα κατεχόμενα
- 177 **Θεοδόσης Πυλαρινός - Μαρία Σγουρίδου**
Άγνωστες μαρτυρίες για την Επτανησιακή Σχολή: Ένα αθησαύριστο ποίημα του Πέτρου Κουαρτάνου Καλογερά
- 181 **Γιώργος Γεωργής**
Η διπλωματική θητεία του Σεφέρη στην Τουρκία
- 189 **Μιχάλης Παπαδόπουλος - Μαρίτα Παπαρούση**
Κώστα Μόντη, «William Jarvis Potts»: όταν ο πόνος γίνεται έμπνευση και μήνυμα ανθρωπιάς
- 201 **Βιογραφικά σημειώματα συγγραφέων τόμου**
- 207 **Βιβλία που λάβαμε**

Εκδοτικό Σημείωμα

*

Το τέταρτο τεύχος της Δέλτος είναι πολυθεματικό, με άρθρα που καλύπτουν ένα ευρύ κύκλο ενδιαφερόντων. Κάποιοι από τους συγγραφείς αγγίζουν θέματα που απέφυγε μέχρι σήμερα η κυπριακή ιστοριογραφία. Η περίοδος της αγγλικής κυριαρχίας, κάτω από το πλέγμα που διαμόρφωσε ο απελευθερωτικός αγώνας, αντιμετωπίζεται ως εποχή καταπίεσης, αυταρχισμού και εκμετάλλευσης. Τα πράγματα όμως δεν είναι έτσι. Οφείλουμε να προσεγγίσουμε την περίοδο με αντικειμενικότητα, απαλλαγμένοι από ιδεοληψίες και προκαταλήψεις. Ο Συνεργατισμός για παράδειγμα υπήρξε κορυφαίος οικονομικός θεσμός που συνέβαλε στην αντιμετώπιση της τοκογλυφίας, στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της υπαίθρου και στην ανακούφιση των χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων. Προβάλλουμε συχνά και σωστά το ρόλο του Ιωάννη Οικονομίδη και του Μάρκου Χαραλάμπους. Παραβλέπουμε τη συμβολή του Bevan και του Surridge. Σ' αυτό το τεύχος ο Χαράλαμπος Χαραλάμπους αναδεικνύει τον ρόλο και την προσφορά στο κυπριακό συνεργατικό κίνημα του B.J. Surridge.

Παράλληλα παρουσιάζονται και διάφορες πτυχές του ενωτικού κινήματος στην Κύπρο κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας, που εξετάζονται μέσα από το πρίσμα των εργασιών του Νομοθετικού Συμβουλίου, ή στα πλαίσια του μεταπολεμικού κλίματος και της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών.

Σημαντική είναι και η ανάδειξη καινούργιων στοιχείων τόσο της Επτανησιακής Σχολής, με την παρουσίαση ενός αθησαύριστου ποιήματος του Πέτρου Κουαρτάνου Καλογερά, όσο και του διηγήματος του Κώστα Μόντη για τον William Jarvis Potts.

Ευχαριστούμε τους φίλους και τους συνεργάτες που βοήθησαν να φτάσουμε στο τέταρτο τεύχος, χωρίς οποιαδήποτε οικονομική χορηγία. Η επιβίωση του στηρίζεται στη διάδοση και τη διάθεσή του ανάμεσα στους ιστορικούς και τους φιλόστοιχους.

Στο επόμενο τεύχος θα υπάρχει ένα αφιέρωμα στον Γιώργο Θεοτοκά, έναν από τους σημαντικότερους εκπρόσωπους και κορυφαίους διανοητές της γενιάς του 1930. Ο Θεοτοκάς με το έργο του έθεσε τις βάσεις της θεωρίας της γενιάς του '30 για την ελληνικότητα, η οποία πηγάζει παράλληλα από την ελληνική και ευρωπαϊκή παράδοση αλλά και από τη σύγχρονη πραγματικότητα.

Όταν έκλεινε αυτό το τεύχος χάσαμε έναν μεγάλο φίλο του περιοδικού και κορυφαίο ερευνητή και ιστοριοδίφη, τον Αριστείδη Κουδουνάρη, που συνέχιζε μια αξιοθαύμαστη ιστοριοδιφική παράδοση με κορυφαίους τον Φίλιο Ζαννέτο, τον Λοΐζο Φιλίππου, τον Νεοκλή Κυριαζή, τον Φοίβο Σταυρίδη και άλλους, με τεράστια προσφορά στον χώρο της ιστορίας και της ιστορίας της λογοτεχνίας.

Το τεύχος είναι αφιερωμένο στη μνήμη του Αριστείδη Κουδουνάρη, ως ελάχιστη έκφραση φόρου τιμής.

Η Συντακτική Επιτροπή

έχθρα, όπως φαίνεται από τους εναντίον του λιβέλλους στην εν λόγω εφημερίδα, που την συνέτασσε μόνος του, ειδικά, όπως φαίνεται, για να αντιμετωπίσει τις κατά του προσώπου του, ως ατάλαντου ποιητή, επιθέσεις εκ μέρους του Πολυλά και του συνεργάτη του και γνωστού ποιητή Στέλιου Χρυσομάλλη, από τις στήλες του *Κώδωνα*, σατιρικού εντύπου και αυτού με αξιόλογες πολιτικές, κοινωνικές, λογοτεχνικές και θρησκευτικές κριτικές.

Καίτοι λιβελογραφική, η διάσταση της στιχουργίας του Κουαρτάνου στο έντυπό του, δείχνει άνδρα ευφάνταστο, καυστικό, κριτικό και γνώστη των έμμετρων ειδών. Αλλά, και εκτός αυτών, πρόκειται για μια σειρά ποιημάτων ενδεικτικών, παρά την εμπάθειά τους, της σατιρικής φλέβας του.

Το ιταλόγλωσσο ποιημάτιο που δημοσιεύουμε, πέραν της κοινωνικής του διάστασης και της επιφανούς θέσης του Κουαρτάνου στην κερκυραϊκή κοινωνία, αφήνει να διαφανεί και η ποιητική του ευαισθησία. Φέρει εμφανή ρομαντικά στοιχεία και αναδίδει το άρωμα κάποιων αχνών φασκολικών και δαντικών ακόμη επιρροών, απόρροια της βαθιάς ιταλικής παιδείας του. Και περαιτέρω, τόσο το δικό του όσο, ιδίως, το ποίημα του Μαρτινέλη παραπέμπουν στην αποθέωση της αγνότητας και της ουράνιας ομορφιάς κατά το πρότυπο της σολωμικής σύνθεσης του επιγράμματος «Εις Φραγκίσκα Φραΐζερ». Ειδικότερα ως προς το σύνθεμα του Κουαρτάνου, παραπέμπει αυτό στη σολωμική μαθητεία του. Ο πρώτος στίχος του με αναφορά στο αστέρι της αυγής («Ξεπρόβαλε της αυγής το αστέρι», ανακαλεί στη μνήμη τον «Λάμπρο», τον δεύτερο στίχο από την «Ημέρα της Λαμπρής», του Σολωμού («της αυγής το δροσάτο ύστερο αστέρι»).

Οι κερκυραϊκές, οι κεφαλληνιακές και οι ζακυνθινές εφημερίδες βρίθουν από μαρτυρίες του είδους αυτού, εν πολλοίς αθησαύριστες, που αποκαλύπτουν σταδιακά άγνωστα λογοτεχνικά κείμενα, πεζά και πρωτίστως ποιητικά, τα οποία προστίθενται στο ενεργητικό γνωστών λογοτεχνών της Επτανήσιακής Σχολής. Ακόμη, αναδύονται άγνωστοι ή ελάσσονες ποιητές, οι οποίοι συμπληρώνουν τη βάση της πυραμίδας του λογοτεχνικού οικοδομήματος της Σχολής αυτής. Ορισμένοι, μάλιστα, εξ αυτών έχουν υπολογισμό, αν και διάσπαρτο, έργο, διαδραμάτισαν δε ρόλο, αξιοπρόσεκτο ή και καίριο, κατά την εποχή τους, όπως ο Κουαρτάνος και ο Μαρτινέλης. Τέλος, οι εφημερίδες αυτές περιέχουν, χρήσιμα παρότι επικαιρικά στοιχεία, με πολλές πληροφορίες και σχόλια για τη ζωή ή το έργο τους.

Γιώργος Γεωργής

Η διπλωματική θητεία του Σεφέρη στην Τουρκία

*

Ο Γεώργιος Στυλιανός Σεφεριάδης διορίστηκε Σύμβουλος στην Πρεσβεία της Άγκυρας με απόφαση του υπουργού Εξωτερικών Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, αρχηγού του δεξιού Λαϊκού Κόμματος, τον Ιούλιο του 1947. Ο Τσαλδάρης που έμεινε στο τιμόνι του Υπουργείου Εξωτερικών από τις αρχές Απριλίου 1946 μέχρι τις αρχές Ιανουαρίου του 1950,¹ κράτησε το Υπουργείο και ως πρωθυπουργός για περίπου εννέα μήνες, από τον Απρίλιο του 1946 μέχρι τον Ιανουάριο του 1947, και στη συνέχεια, κατά τη συμμετοχή του στην κεντρώς απόκλιση κυβέρνηση του αρχηγού των Φιλελευθέρων Θεμιστοκλή Σοφούλη. Τη μετάθεση έσπευσε να κοινοποιήσει στην Ελληνική Πρεσβεία στην Άγκυρα, ο τότε γενικός διευθυντής Παναγιώτης Πιπινέλης, που ευνοούσε την απομάκρυνση του Σεφέρη από το κέντρο και ιδιαίτερα την τοποθέτησή του σ' ένα δυσμενές πόστο. Η μετάθεσή του οριστικοποιήθηκε με Βασιλικό Διάταγμα, το οποίο δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης στις 19 Δεκεμβρίου 1947.²

Ο Σεφεριάδης, που τον Μάιο του 1941 είχε ακολουθήσει την αυτοεξόριστη ελληνική κυβέρνηση στο Κάιρο είχε απολυθεί τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου από την κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου «ως αυτογνωμόνως εγκαταλείψας την θέσιν του». Στη Μέση Ανατολή υπηρέτησε στις υπηρεσίες Τύπου της εξόριστης κυβέρνησης αλλά κατηγορήθηκε για φιλοεαμική στάση, επειδή πρόβαλλε τον αγώνα της Αντίστασης. Τον Οκτώβριο του 1944 επέστρεψε στην απελευθερωμένη Αθήνα και από τον Μάιο του 1945 μέχρι τον Ιούλιο του 1947 υπηρέτησε ως Διευθυντής του Πολιτικού Γραφείου του αντιβασιλέως αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού. Από τη θέση αυτή διαπίστωσε την ιδιοτέλεια και τη μικρότητα των πολιτικών του συναδέλφων στο Υπουργείο Εξωτερικών. Γράφει στο ημερολόγιό του στις 20 Ιουνίου 1947:

Υπουργοί και Πρέσβεις, ψεύτες, ψιλκατζήδες και μασκαράδες· χαρακτήρες σαλταδόρων. Ονόματα που ξεπερνούν σε βάρος όποιο επίθετο κι αν φανταστείς στη γλώσσα μας...³

Μετά τη θητεία του στο Γραφείο της Αντιβασιλείας άρχισε να τον απασχολεί το θέμα της προαγωγής του. Παρέμενε στάσιμος, ενώ έβλεπε να προάγονται συνομήλικοί και νεότεροί του:

Όταν ήμουν στην Αντιβασιλεία η φιλοδοξία μου ήταν να υπηρετήσω, χωρίς να ζητήσω τίποτε. Από τον Δεκαπενταύγουστο του '40, ως το τέλος του '46 είχα ξεχάσει πως ο τίτλος του Διευθυντή ή του Πρέσβη

¹ Αντώνης Μακρυδημήτρης, *Οι υπουργοί εξωτερικών της Ελλάδας 1829-2000*, Αθήνα 2000, σ. 97· Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, 1949, 1952*, Αθήνα 1985, σ. 121.

² Γιώργος Γεωργής, *Η Κωνσταντινούπολη του Γιώργου Σεφέρη. Πόλη με έντονες εντυπώσεις ιστορίας*, Αθήνα 2004, σ. 49.

³ Σεφέρης, *ό.π.*, σ. 119.

μπορούσε να έχει κάποια αξία. Μέσα σε τέτοια καταστροφή πώς να σκεφτείς αυτά τα πράγματα. Να βοηθήσεις όσο μπορείς, ν' αποτρέψεις όσο μπορείς τη μεγάλη ζημιά που έβλεπες να 'ρχεται, αυτό έτρωγε τη σκέψη σου...⁴

Το βενιζελικό του παρελθόν, η στάση του στη Μέση Ανατολή και ο στενός δεσμός του με τον βενιζελικό κύκλο του Κατσίμπαλη λειτουργούσαν αρνητικά στον μικρόκοσμο του Υπουργείου Εξωτερικών. Ο ισχυρός άνδρας του υπουργείου Παναγιώτης Πιπινέλης, άνθρωπος των ανακτόρων και του δεξιού κατεστημένου, ήταν αδιάφορος ως αρνητικός στο αίτημά του για προαγωγή και τοποθέτηση στο εξωτερικό. Ο Σεφέρης στο ημερολόγιό του τον λούζει κανονικά: «... κατεργάρης, κομματάρης και γαϊδούρι, όπως αρμόζει άλλωστε».⁵ Από την άλλη, αυτή την περίοδο δεν είχε οποιαδήποτε πολιτική στήριξη. Ο βιογράφος του, Ρόντρικ Μπήτον, σημειώνει ότι,

η Δεξιά τον κατατρέχει επειδή η συμπάθεια προς την Αριστερά στη διάρκεια του πολέμου τον καθιστά, κατά την άποψή της, κομμουνιστή· η Αριστερά του στρέφει τα νώτα ακριβώς επειδή δεν είναι.⁶

Τον Σεφέρη θα προσπαθήσει να βοηθήσει ο πρέσβης της Ελλάδας στην Άγκυρα Περικλής Σκέφερης, ο οποίος τον είχε υφιστάμενο όταν ήταν πρόξενος στην Κορυτσά και εκείνος πρέσβης στην Αλβανία. Με τηλεγράφημά του προς τον Σεφέρη και την Κεντρική Υπηρεσία τον ζήτησε για τη θέση του Συμβούλου στην Άγκυρα, παρόλο που δεν είχε τον ανάλογο βαθμό. Ήταν μια φιλική προσπάθεια εξαναγκασμού της Υπηρεσίας να δει και το θέμα της προαγωγής του. Ο Σεφέρης απάντησε στον Σκέφερη ότι αποδεχόταν την πρόταση αλλά το Υπουργείο τελικά τον μετέθεσε «στα λιμνάζοντα διπλωματικά ύδατα της Άγκυρας με τον ίδιο μισθό και τον ίδιο βαθμό που είχε στην Αθήνα».⁷ Τον Σεπτέμβριο του 1947 γνώρισε στην Αθήνα τον Σουηδό αρχαιολόγο Axel Persson που έσκαβε στη Λαβράνδα της Μικράς Ασίας. Τον χειμώνα του ίδιου χρόνου ταλαιπωρήθηκε με την εγχείρηση αφαίρεσης πέτρας στα νεφρά. Η ανάνηψή του ήταν αργή και δύσκολη, με αποτέλεσμα την καθυστέρηση της μετάβασής του στη νέα του θέση. Με μειωμένη σωματική αντοχή αναχώρησε μαζί με τη Μαρώ στις 3 Φεβρουαρίου 1948 με το ατμόπλοιο «Istanbul» για τη νέα του θέση. Είχε φύγει από την Οθωμανική Αυτοκρατορία νωρίς το καλοκαίρι του 1914, και επέστρεψε 34 χρόνια αργότερα στην Τουρκία πια, ως διπλωματικός υπάλληλος της Ελλάδας. Πολλά είχαν αλλάξει,

Έτυχε

Να 'ναι τα χρόνια δίσεχτα· πολέμοι χαλασμοί ξενιτεμοί⁸

Έφτασε στην τουρκική πρωτεύουσα μουνδιασμένος. «Η ιδέα της Άγκυρας με στεναχωρούσε», σημειώνει στο ημερολόγιό του.⁹ Στην Κωνσταντινούπολη, όπου

⁴ Στο ίδιο, σ. 120.

⁵ Στο ίδιο.

⁶ Ρόντρικ Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης, Περιμένοντας τον άγγελο*, Αθήνα 2003, σ. 416.

⁷ Στο ίδιο, σ. 417.

⁸ Γιώργος Σεφέρης, *Ποιήματα*, Αθήνα 2000, σ. 219.

αποβιβάστηκε από το πλοίο στις 4 Φεβρουαρίου, τον ανέμενε ο εκπρόσωπος του Γενικού Προξενείου. Αναχώρησε σιδηροδρομικώς την ίδια μέρα για την τουρκική πρωτεύουσα. Ο πρεσβευτής στην Άγκυρα τηλεγράφησε στις 5 Φεβρουαρίου 1948 προς την Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών: «Κύριος Σεφεριάδης αφικόμενος χθες ανέλαβε υπηρεσίαν».¹⁰ Έμεινε στην Άγκυρα μέχρι το τέλος Μαρτίου 1951. Όταν είχε φτάσει, είχε γράψει στο ημερολόγιό του:

...Σε τούτο τ' ολόγυμνο υψίπεδο, χωρίς ιδέα πρασινάδας, θαρρείς πως έχω μπει στο βασίλειο του ύπνου... ο μπελάς είναι πως η ραδιενέργεια τούτης της στέπας σε κάνει χωρίς ενδιαφέρον και ως άνθρωπο...¹¹

Φεύγοντας, ύστερα από την τρίχρονη παραμονή του, στο τρένο που τον μετέφερε από την Άγκυρα στην Κωνσταντινούπολη αναλογιζόταν:

Για μια στιγμή αναρωτιέμαι μήπως θα μου λείπει η προστασία της ανατολίτικης στέπας.¹²

Η στέπα τον είχε αρχικά τρομάξει. Τον Απρίλιο του 1948, ύστερα από μια νεροποντή, έγραφε στον Νάνο Βαλαωρίτη, που μαζί με τον Ζήσιμο Λορεντζάτο ήταν οι πυκνότεροι αλληλογράφοι του στην περίοδο αυτή.

... Πρώτη φορά κατάλαβα τι θα πει η έκφραση ξέσκεπη γης. Υπάρχουν τόποι -έστω και χωρίς κανένα δέντρο- όπου αισθάνεσαι πως κάτι σε προστατεύει. Εδώ όλες οι μπουκαπόρτες ανοικτές. Τα στοιχεία σε βαρούν από σταβέτο κι' από σοπράνο και στην κάλμα αισθάνεσαι ξεβράκωτος...¹³

Φτάνοντας στην Άγκυρα ο Γιώργος και η Μαρώ Σεφέρη είχαν μείνει για τρεις μήνες, από τον Φεβρουάριο μέχρι και τον Ιούνιο, στο «Park Otel», προσπαθώντας να βρουν σπίτι. Ύστερα από πολλές αναζητήσεις βρήκαν «ένα συμπαθητικό σπιτάκι»¹⁴ στο Boulevard Atatürk 373. «Έχουμε σπίτι», σημειώνει ενθουσιασμένος στο ημερολόγιό του την 1^η Ιουλίου 1948.¹⁵ Ο ίδιος σε γράμμα του προς τον φίλο του Νάνη Παναγιωτόπουλο στην Αλεξάνδρεια περιέγραφε με συμπάθεια αυτό το σπίτι:

Σου έχω μιλήσει, δε θυμούνται, για το αγκυρανό μου σπίτι. Είναι ένα μικρό δάπατο που τρικλίζει κάπως, ίσως για να διαμαρτυρηθεί για τον καλπάζοντα συγχρονισμό της πρωτεύουσας. Το καλοκαίρι βυθίζεται μέσα στα δέντρα (σπάνιο πράγμα σε τούτο το ξέσκεπο οροπέδιο), το χειμώνα αναδύεται και γίνεται σκηνικό μιας ιλαροτραγωδίας που θα λεγότανε: τα

⁹ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε', 1 Γενάρη 1945 - 19 Απρίλη 1951*, Αθήνα 1977, σ. 120.

¹⁰ Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, Προσωπικός Φάκελος Γιώργου Σεφέρη.

¹¹ Σεφέρης, *Μέρες Ε'...*, ό.π., σ. 121.

¹² Στο ίδιο.

¹³ Νάνος Βαλαωρίτης-Γιώργος Σεφέρης, *Αλληλογραφία (1945-1968)*, Αθήνα 2004, σ. 91.

¹⁴ Δημήτρης Αρβανιτάκης (επιμ.), *Αλληλογραφία Γιώργου και Μαρώς Σεφέρη - Νάνη Παναγιωτοπούλου*, Αθήνα 2006, σ. 208.

¹⁵ Σεφέρης, *Μέρες Ε'...*, ό.π., σ. 123.

καπρίτσια του φαροφύλακα. Από το παράθυρο βλέπω τη γύμνια που μας περιστοιχίζει...¹⁶

Ένας Ιταλός συνάδελφος του Σεφέρη του είχε πει ότι ο απομονωμένος κήπος του σπιτιού τους θύμιζε μονή Φραγκισκανών και έτσι τον βάφτισε «l' angolo franciscano»,¹⁷ που έγινε και τίτλος ενός από τα πολλά ποιήματα που είναι ενσωματωμένα στις ημερολογιακές καταγραφές του *Μέρες Ε'*:

*Ανάμεσα στις μέρες του κερασίου και τις μέρες του
βύσσινου*

*όταν αρχίζουν τα βερίκοκα να γίνονται
και δεν ακούς να πέφτουνε τα μήλα,
το μικρό περιβόλι χωρίς ορίζοντα
κι οι φυλλωσιές δίνουν τα χέρια ολούθε και σε κλείνουν.
Ανάμεσα σε τούτα τα βουνά με χρώμα πέρα απ' τη ζωή,
σ' αυτές τις ερημιές, στεγνούς βυθούς
από πελάγη που άλλοτε θα να 'χες αρμενίσει,
στο μικρό περιβόλι, να οι καρποί,
να τα παιδιά της θρησκείας·
άγουρες προσφορές, ώριμες προσφορές, σάπιες προσφορές.
- Πώς γίναμε έτσι;*

Ρώτα καλύτερα

*τους επωδούς τους μάγους και τους φαρμακούς,
για μένα φτάνει
να βλέπω αυτή τη φυλλωσιά, τούτο το σώμα·
άγουρες γωνίες ώριμες γωνίες χτυπημένες.
Τα κεράσια πέρασαν τα μήλα θ' αργήσουν ακόμη
και το φεγγάρι με θολωτά φτερά περιστεριού
στα λινά ντυμένο
καθώς ακούω στη μικρή δεξαμενή την ακατάπαυστη στάλα,
κομπολολί μαθητευόμενου, χάντρες από φτωχό πανηγύρι -
κι η πόρνη κρατώντας τσακισμένο γυαλί τα μύρα
κάτω στις ιτιές των Σοδόμων.¹⁸*

Το σπίτι και ο κήπος της Άγκυρας έδωσαν πολλούς σκόρπιους στίχους και μικρές ποιητικές συνθέσεις στον Σεφέρη. Τον Αύγουστο του 1948 έγραψε:

*Άνθη και φύλλα σταματημένα στο ήσυχο φως
Κι' ο ποιητής κλειστός σ' ένα μικρό σπίτι με ειρόνες
Γυρεύοντας παράθυρα πίσω απ' τα κάδρα.¹⁹*

¹⁶ Αρβανιτάκης, ό.π., σ. 230.

¹⁷ Μπήτον, ό.π., σ. 420.

¹⁸ Σεφέρης, *Μέρες Ε'*, ό.π., σ. 139.

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 124.

Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου, αντιμέτωπος για πρώτη φορά με το αγκυρανό φθινόπωρο γράφει:

Στο περιβόλι φύλλα και κάρβουνα.²⁰

Στην Άγκυρα ο Σεφέρης είναι περισσότερο ποιητής παρά διπλωμάτης. Μάλλον γίνεται κλασσικός υπηρεσιακός Έλληνας διπλωμάτης, διαχειριστής των υπηρεσιακών θεμάτων. Ποτέ ξανά δεν ήταν τόσο συνάδελφος με τους συναδέλφους του. Δουλεύει πολύ, αλλά χωρίς εξάρσεις. Αφήνεται στη διπλωματική ζωή: γεύματα, επισκέψεις, εκδηλώσεις, δεξιώσεις που διπλωματικοί τα θεωρούν όχι απλά μέρος της δουλειάς τους αλλά ως εργασία και ενίοτε πρωταρχική. Η Μαρώ Σεφέρη γράφοντας στον Νάνη Παναγιωτόπουλο τον Μάρτιο του 1948 περιέγραψε ως εξής την απασχόληση του Σεφέρη:

*Η δουλειά του Γιώργου του παίρνει όλη τη μέρα... Το αλλόκοτο εδώ είναι η πληθώρα του ξένου στοιχείου. Μου φαίνεται ότι σε κανένα μέρος της γης σήμερα δεν βλέπεις πρεσβείες με τον κόσμο τους όσο εδώ, και να είσαι αναγκασμένος σε εξακολουθητική επικοινωνία. Έχουμε αφήσει 450 επισκεπτήρια, και ακόμη μήτε εγώ μήτε ο Γιώργος δεν έχουμε τελειώσει τις επισκέψεις μας, και πηγαίνουμε από συμβούλους και πάνω.
Ο Κεμάλ σαν έκανε τη νέα του πρωτεύουσα, έδωσε σε κάθε κράτος ένα οικόπεδο για να κτίσει την πρεσβεία του. Τα πλούσια κράτη, εννοείς, έκαναν παλάτια με κατοικίες για το προσωπικό τους, τις εκκλησίες τους και τα ρέστα. Η Ελλάδα ακόμη δεν πρόλαβε να κάνει τίποτε, κι αυτό βέβαια πέφτει στην καμπούρα των ευπόρων της υπαλλήλων. Επειδή δεν υπάρχει καμιά άλλη απασχόληση ο κόσμος έχει πάθει μια μανία προσκλήσεων για γεύματα, χορούς, κοκτέιλ, και η μανία ποιος θα πρωτοπεράσει τον άλλον στον πλούτο των φαγητών, των κρασιών, των λουλουδιών κι οι γυναίκες των φουστανιών τους.²¹*

Ο άσπονδος φίλος του Γιώργου Σεφέρη, Άγγελος Βλάχος, συνάδελφός του στην πρεσβεία από το 1948, ευνοούμενος του κατεστημένου επειδή όλοι θεωρούσαν ότι θα αναλάμβανε τη διεύθυνση της οικογενειακής «Καθημερινής», υποπρόξενος από τον Νοέμβριο του 1945 στην Κωνσταντινούπολη, όπου ένα χρόνο αργότερα παντρεύτηκε την Αικατερίνη Σγουρδαίου, γόνο γνωστής οικογένειας της Πόλης, με παράνυμφο τον πρέσβη στην Άγκυρα Περικλή Σκέφερη, ενώ έζησε στην Άγκυρα στο ίδιο κλίμα, καρφώνει τον Σεφέρη ότι,

Στην Άγκυρα ο Σεφέρης ξεκουραζόταν. Είχε ταλαιπωρηθεί -ψυχικά- πάρα πολύ στην Μέση Ανατολή εξαιτίας της παθολογικής του ευαισθησίας και ευθιξίας και μου έδινε την εντύπωση τώρα, στην Άγκυρα, με τον πατρικό προϊστάμενό μας Σκέφερη ότι είχε μπει σ' ένα είδος χειμέριας νάρκης.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 126.

²¹ Αρβανιτάκης, ό.π., σ. 201.

Για τη λειτουργία της πρεσβείας έδειχνε ελάχιστο ενδιαφέρον και περνούσε τον χρόνο του διαβάζοντας πολύ...²²

Ο Σεφεριάδης δεν είχε σε ιδιαίτερη συμπάθεια τον Βλάχο και την υπεροψία του. Στις 113 σελίδες του ημερολογίου του *Μέρες Ε'*, από την άφιξή του μέχρι την αναχώρησή του από την Άγκυρα, δεν αναφέρει ούτε μια φορά την παρουσία του, παρόλο που συνταξίδευσαν για ένα τριήμερο για να επισκεφθούν τα μοναστήρια της Καππαδοκίας. Ο Βλάχος, αγνοώντας ότι ο Σεφέρης τηρούσε καθημερινό σχεδόν ημερολόγιο στα δικά του απομνημονεύματα, *Μια φορά κι' ένα καιρό ένας διπλωμάτης*, καταθέτει διάφορους ανεξακρίβωτους ισχυρισμούς και πληροφορίες αναληθείς, όπως για παράδειγμα όταν γράφει ότι επισκέφτηκε μαζί με τον Σεφέρη τη Σμύρνη.²³

Ο Σεφέρης είχε πραγματικά περάσει μια δύσκολη περίοδο στην Άγκυρα όπου ταλαιπωρήθηκε κυρίως με προβλήματα υγείας. Απέφευγε να συζητά τις εξελίξεις στην Ελλάδα όπου μαινόταν εμφύλιος πόλεμος, ένα γεγονός που του προκαλούσε θλίψη και δυσθυμία. Παράλληλα η ιδιομορφία αυτής της θέσης, -βρισκόταν στην Τουρκία, που ήταν πατρίδα του και ξένη χώρα μαζί και κυρίως οι αναμνήσεις από τα παιδικά του χρόνια στη Σμύρνη- του δημιουργούσε βαθύ προβληματισμό. Οι πληγές από την καταστροφή του '22 ήταν ακόμη νωπές, δεν ήθελε να τις αγγίζει. Θεώρησε τη θητεία του στην Άγκυρα ως έναν σταθμό και απέφυγε οποιαδήποτε εμπλοκή ή κρίση για την πολιτική κατάσταση στην Τουρκία. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τα τρία χρόνια παραμονής του στην Άγκυρα δεν έκανε ούτε μια καταγραφή στο υπηρεσιακό του ημερολόγιο που εκδόθηκε αργότερα ως *Πολιτικό Ημερολόγιο*, ούτε υπάρχει οποιαδήποτε πολιτική πληροφορία στην αλληλογραφία με τους φίλους του. Εξαίρεση ένα γράμμα του στη Μαρώ στην Αθήνα στις 17 Μαΐου του 1950:

*... Το μεγάλο γεγονός που απασχολεί όλο τον κόσμο είναι το αποτέλεσμα των εκλογών της Κυριακής. Η αντιπολίτευση σάρωσε τα πάντα και άφησε λιγότερους από 100 βουλευτές στην κυβέρνηση. Τη Δευτέρα βράδυ στου Μήτρου ήταν πολύ διασκεδαστικό να κουβεντιάζεις με τους συναδέλφους. Κανείς δεν είχε προβλέψει ένα τέτοιο σάρωμα. Ούτε άλλωστε οι ντόπιοι, οι πιο μέσα στα πράγματα. Το συμπέρασμά μας με τον Κόντε Μπουρνέλο²⁴ ήταν ότι *ce sont les idiots qui font previsions* [σ.σ. είναι οι ηλίθιοι που κάνουν προβλέψεις].²⁵*

Τις εκλογές είχε κερδίσει ο ηγέτης της αντιπολίτευσης και ιδρυτής του Δημοκρατικού Κόμματος Τζελάλ Μπαγιάρ, τερματίζοντας τη μονοπωλία της εξουσίας από το 1923 από τον Ισμέτ Ινονού. Ο Ισμέτ Πασάς είχε διατελέσει

²² Άγγελος Βλάχος, *Μια φορά κι' ένα καιρό ένας διπλωμάτης* (50 κυβερνήσεις), τόμ. Γ', Αθήνα 1986, σ. 24.

²³ Στο ίδιο, σ. 92.

²⁴ Κόντε Μπουρνέλο, αποκαλούσαν μεταξύ τους ο Γιώργος και η Μαρώ Σεφέρη, τον Ιταλό Πρέσβη στην Άγκυρα, ενώ Μήτρο είχαν βαπτίσει τον Πρέσβη της Αμερικής γιατί θεωρούσαν ότι ήταν ερωτευμένη μαζί του η γυναίκα του Έλληνα Πρέσβη Μαρία Σκέφερη.

²⁵ Μαρία Στασινοπούλου (επιμ.), *Μαρώ και Γιώργος Σεφέρη, Αλληλογραφία, τόμ. Β' (1944-1959)*, Αθήνα 2005, σ. 107-108.

πρωθυπουργός από το 1923 μέχρι και το 1937 και στη συνέχεια διαδέχθηκε τον Κεμάλ στην προεδρία της Δημοκρατίας και στην αρχηγία του Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Το Δημοκρατικό Κόμμα είχε πετύχει μια συντριπτική νίκη κερδίζοντας 395 έδρες.

Ο Ινονού παραιτήθηκε, ανακηρύχθηκε πρόεδρος της Δημοκρατίας ο Τζελάλ Μπαγιάρ, ο οποίος ανέθεσε την πρωθυπουργία στον Ατνάν Μεντερές. Ήταν μια από τις σημαντικότερες αλλαγές στην πολιτική ιστορία της νεότερης Τουρκίας.

Στη διάρκεια της παραμονής του στην Άγκυρα ο Σεφέρης έκανε διάφορες εκδρομές, στην Προύσα, στο Ικόνιο, στη Λαβράνδα, όπου επισκέφτηκε τον Alex Pearsson, στην Καππαδοκία και στην Ιωνία. Ταξίδεψε δύο φορές στην ιδιαίτερη του πατρίδα, τη Σμύρνη, και τον χώρο των ανέμελων χρόνων του τη Σκάλα των Βούρλων. Η Άγκυρα κυρίως του έδωσε την ευκαιρία να γνωρίσει καλύτερα την Πόλη, στις τέσσερις πολυήμερες επισκέψεις του. Την είχε πρωτοδεί για μια μέρα τον Μάρτιο του 1928 και την περιηγήθηκε για μια βδομάδα το 1938, όταν βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη ως μέλος της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στην Τρίτη Διάσκεψη της Ένωσης Βαλκανικού Τύπου. Είχε ταξιδέψει στην Πόλη άλλες τέσσερις φορές, για μια μέρα ή λίγες ώρες, αλλά ποτέ δεν ένωσε ότι την είχε γνωρίσει. Παρόλες τις πολυήμερες παραμονές του το 1949 και το 1950, το 1951 φεύγοντας θα σημειώσει ότι δεν την είχε δει όσο θα ήθελε.²⁶

Ο Σεφέρης στην Άγκυρα έμαθε να οδηγεί και πήρε άδεια οδηγού. Στο αρμόδιο γραφείο, όπου πήγε για έκδοση της άδειας, συνάντησε για πρώτη φορά έναν από τους Οθωμανούς πρόσφυγες από την Κρήτη.²⁷ Συχνά στο ημερολόγιό του στη συνέχεια καταγράφει τυχαίες συναντήσεις του με πρόσφυγες από την Ελλάδα. Τον συγκινεί που τους ακούει να μιλούν ελληνικά, να μιλούν με αγάπη για τα μέρη που άφησαν. Συνειδητοποιεί ότι ο πόνος της προσφυγιάς ενυπάρχει και στις δύο όχθες του Αιγαίου. Αυτό απαλύνει τη δική του νοσταλγία και βοηθά στην οριστική αποδοχή του ξεριζωμού.

Στο ημερολόγιό του καταγράφει ακόμη τις αρνητικές εντυπώσεις του από τον Κοκτώ που βρέθηκε στην Άγκυρα τον Μάιο του 1949,²⁸ τη λύπη του για τον θάνατο του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού, που τον αποκαλούσε τρυφερά «Παππού», τις εντυπώσεις του από τον ναό του Αυγούστου και λεπτομέρειες της καθημερινής του ζωής. Τέλος Δεκεμβρίου του 1948, πρώτο χρόνο της παραμονής του, σημειώνει:

Τελειώνει ο Χρόνος. Οι πρεσβείες της Άγκυρας πάντα ακίνητες, αγκυροβολημένες μόνιμα στη χιονισμένη στέπα σαν καράβια - σημαδούρες· κάποτε, κάθε δύο ή τρεις εβδομάδες έρχεται ένας ταχυδρόμος και τους φέρνει τις ζωοτροφές των νέων για το επόμενο διάστημα· έπειτα η απόλυτη σιγή.²⁹

²⁶ Γεωργής, *ό.π.*, σ. 110.

²⁷ Σεφέρης, *Μέρες Ε'*, *ό.π.*, σ. 122.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 134.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 129.

Στο διάστημα της τρίχρονης παραμονής του γράφει λίγους στίχους, αντιγράφει τα ημερολόγιά του από το 1925 ως το 1947, ετοιμάζει τη συλλογική έκδοση των ποιημάτων του από το 1924 μέχρι το 1946, ξαναπιάνει τη μελέτη του για τον Καβάφη και αλληλογραφεί με διάφορους φίλους του. Λειτουργεί πάντα μ' ένα αίσθημα προσωρινότητας.

*Ήταν μοιραίο η Άγκυρα να είναι για μένα πάνε να κλείσουν τρία χρόνια
ένος διαμετακομιστικός σταθμός.³⁰*

Αλλού πάλι σημειώνει:

*... Κάθισα και καταπιάστηκα σε τούτο το σταμάτημα της Άγκυρας, με το
ξεκαθάρισμα των χαρτιών.³¹*

Στον φίλο του Νάνο Βαλαωρίτη εξομολογείται:

*Η Άγκυρα όπως σου το έχω πει είναι ένας μικρός τόπος. Ευτυχώς που
μπορώ να την πάρω σαν ένα είδος λίγο πολύ καταναγκαστικής εξοχής.³²*

Τη μονοτονία της Άγκυρας και τη μοναξιά των Σεφέρηδων μέσα στο διπλωματικό πλήθος σπάει η επίσκεψη κάποιων αγαπημένων προσώπων, όπως της Άννας Λόντου που επισκέφθηκε και έμεινε μαζί τους από τον Ιούλιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1949 και οι συναντήσεις με νοερούς φίλους, όπως του Τουρμάρχη Ευσταθίου, του Στάθη του καλόγερου,

*Αυτός ο Στάθης (Θ-Ι αιών.) -δεν ξέρω γιατί τον βλέπω καμιά φορά, στα
τελευταία του σαν καλόγερο- έχει γίνει στο μυαλό μου ένας από τους
λίγους καλούς φίλους που μου προμήθεψε η Άγκυρα.*

³⁰ Στο ίδιο, σ. 177.

³¹ Στο ίδιο, σ. 153.

³² Βαλαωρίτης - Σεφέρης, *ό.π.*, σ. 134.